

Flashback: a Reconsideration of Austin's Performatives

[Ohlédnutí zpět: znovuzamyšlení nad Austinovými performativy]

Zuzana Krinkova

DOI: 10.18355/XL.2015.08.02.2-17

Abstrakt

Studie navazuje na Austinovo hledání definice určující performativy, a to jednak z hlediska lingvistického, jednak z hlediska pragmatického. V první části se snažíme popsat a uchopit performativní slovesa, resp. performativní výpovědi na základě lingvistických kritérií. Zavádíme některé nové pojmy, s některými Austinovými pojmy naopak nepracujeme. Performativy považujeme za výpovědní akty, při jejichž vyslovení zároveň něco vykonáme. Nově je charakterizujeme společenskou platností (vyřčení či nevyřčení performativu je spojeno se společenskými důsledky) a konvenčně-účinkovým významem (tento význam mají ty ustálené formule, kterými je za obvyklých okolností dosaženo nějakého konkrétního účinku na adresáta). Jako primární sémantickou definici performativů jsme stanovili větu „tím, že to řeknu, to učiním nějakým nebo něčím“. Na základě tohoto schématu jsme analyzovali výpovědi, které Austin považuje za performativní. Schéma se ukázalo jako vyhovující, někdy však s nutnou mírou abstrakce a volnou aplikací. U performativních sloves jsme použili jazykově slovní rozbor, na jehož základě jsme našli shody s konstativními slovesy popisujícími děláni něčeho nějakým. Jako další vlastnost performativní výpovědi jsme určili její dynamický charakter (pronesení performativní výpovědi je následně doprovázeno změnou, která se projeví účinkem na adresáta). Tyto výpovědi jsme rozlišili na explicitně slovesné (tj. obsahující sloveso), implicitně slovesné (sloveso je formálně vpuštěno, slovesný význam však zůstává) a neslovesně historicky ustálené. Adresátem je v performativní výpovědi nejčastěji (pokud ne výlučně) druhá osoba či osoby, kterým je výpověď určena, a to buď explicitně – přímo nebo nepřímo, nebo implicitně. Ve druhé části se zaměřujeme na pátrání po možných „původních“ performativech a pokoušíme se stanovit jejich charakteristiku. Zaměřujeme se na dichotomii budoucnost versus performativ a dospíváme k závěru, že pomocná slovesa používaná dnes pro vyjadřování budoucnosti měla svůj prvotní, konkrétní význam. Metodou etymologického rozboru jsme dospěli k závěru, že první performativy byly spjaty s konkrétními pohybovými úkony nebo rituály nebo s mluvením obecně.

Klíčová slova

performativy, pragmatika, etymologie, filosofie jazyka, Austin, čeština, angličtina, němčina, románské jazyky, maďarština, čínština

Úvod

Ve 20. století se v centru pozornosti filosofie ocitá jazyk jako nástroj (nejen filosofického) myšlení. John Langshaw Austin spatřoval v obratu k jazyku největší revoluci v dějinách filosofie. Od studia fungování řeči očekával i jistý výsledek pro naše poznání: díky hlubšímu uvědomění si jazyka se stane intenzivnější i naše vnímání mimojazykových jevů, které jazykem popisujeme.

Austin definuje pojem performativní výpovědi, do jejíž kategorie patří některá slova vyjadřující např. slib, uzavření manželství, jmenování do funkce apod. jako akt, při kterém tím, že něco sdělujeme, zároveň něco děláme. Sleduje kritéria performativní výpovědi a zavádí pojem explicitního performativu. Tato formule se podle jeho názoru zdá být produktem dlouhého vývoje. Původně mohly podobnou

funkci plnit výpovědi dnes mnohem méně jednoznačně: např. *přijdu místo slibuji, že přijdu*. Performativní výpověď se liší od výpovědi konstativní, která může být pravdivá nebo nepravdivá. Konstativní výpověď Austin nazývá tvrzením. Toto je však v knize posléze zrevidováno: je nalezeno mnoho styčných bodů mezi oběma výpověďmi, někdy i tvrzením něco děláme, např. konstatování smrti lékařem. Následně dochází k rozšíření teorie na obecnou: v jakém smyslu je kterákoliv výpověď zároveň děláním něčeho jiného (a ne pouhým pronášením slov). Zdařilé výpovědi musí být proneseny kompetentní osobou. Výpovědi mají různou „ilokuční platnost“: všechna slovesa vyjadřující vykonávané akty by mohla být rozříděna do několika skupin podle povahy těchto aktů. Austin nám nastiňuje několik etap cesty, která je stejně důležitá jako cíl, ke kterému nás má dovést. Základní teze svých myšlenek a postupný proces, jak k nim dospívá, přetváří je a doplňuje, shrnuje ve 12 přednáškách konaných na Harvardově univerzitě roku 1955.

V šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých letech navazují na Austinovu teorii o performativích další lingvisté a filosofové, jako např. Hedenius (1963), Warnock (1973), Sadock (1974), Bach (1975), Urmson (1977), Ginet (1979), McCaughley (1979), Récanati (1980) a zejména pak John Rogers Searle (*How Performatives Work*, 1989), který na základě dosavadních prací shrnuje argumentaci, že performativy jsou jen výpovědi s pravdivou hodnotou (některé performativy – např. falešná varování – mohou být i nepravdivé) a nijak se tudíž neliší od konstativů. Jak dále uvidíme, Searle zásadním způsobem reviduje pohled na performativy. Otázka performativů zdaleka nezůstává bez odezvy ani v následujících devadesátých letech – např. Cohen – Levesque (1990), Bach – Harnish (1992) – a pokračuje v jednadvacátém století až do současnosti – např. Kohnen (2000), Grevendorf (2002), Johansson (2003), Holtgraves (2005), Jary (2007).

Tato stať by se dala považovat za jakýsi pozdní příspěvek k diskusi o performativích, který je založen na ryze subjektivních úvahách pisatele. Klade si za cíl znovu se ohlédnout za myšlenkami otce teorie o performativích. a se snaží znovu navázat na Austinovo hledání definice určující performativy, a to nejen z hlediska pragmatického, ale především z hlediska lingvistického (v neposlední řadě i etymologického). V tomto ohledu se naše stať o performativích do značné míry liší od prací výše zmíněných, v nichž se pozornost zaměřuje zejména na pragmatickou složku, byť spojení etymologie a pragmatiky není věc nová, cf. např. Sweetser (1990). V první části se pokusíme popsat a uchopit performativní slovesa, resp. performativní výpovědi na základě lingvistických kritérií. Zavedeme některé nové pojmy, naopak s některými Austinovými pojmy nebudeme pracovat. Pokusíme se též zamyslet nad Austinovými třídami ilokučních platností. Ve druhé části se zaměříme na pátrání po možných „původních“ performativích a pokusíme se stanovit jejich charakteristiku.

Stať se snaží uchopit podstatu performativů v co možná nejuniverzálnějším jazykovém měřítku. Definice pro performativy, resp. performativní slovesa by měla být v ideálním případě platná pro všechny jazyky. Z tohoto důvodu se při lingvistickém rozboru snažíme obsáhnout performativy – kromě češtiny – v co největším záběru jazyků. Zároveň se domníváme, že jazyková typologie a genealogie nehraje v performativních výpovědích příliš důležitou roli.

Jme si vědomi toho, že stávající rozsah statě zdaleka neumožňuje vyčerpání tématu. Zaměřujeme se spíše jen na některé body obsažené v Austinově díle a snažíme se na ně navázat, případně k nim poskytnout alternativní výklad nebo hypotézu.

1 Co je to performativ?

1.1 Austinovo vymezení performativu

Austin naznačuje v první kapitole, že existují takové výpovědní akty, které nic nepopisují, neoznamují a nekonstatují. Vyslovení takovéto věty znamená zároveň

vykonání určitého činu nebo je jeho součástí. Tyto věty označuje jako performativní (z anglického *to perform*, vykonat). Mnohé performativy jsou např. výpovědní akty smluvní (*sázím se*) nebo deklarační (*vyhlašuji válku*). Jak Austin správně konstatuje, vykonání daného činu lze často uskutečnit nejen slovní výpovědí, ale i jiným způsobem.

Zároveň nesmíme opominout všechny další námitky a podmínky uvedené v první, druhé a třetí kapitole: daná formule musí být myšlena vážně ze strany všech zúčastněných, musí být vyslovena vědomě a dobrovolně oprávněnou osobou za přiměřených okolností, musí být dodrženy všechny ostatní případné náležitosti, aby došlo k uskutečnění a naplnění mluvnického aktu. Austin dále rozlišuje dva případy nezdaru - selhání a zneužití.

Ve snaze prvoplánově rozlišit performativní výpovědi od popisných nachází Austin rozdíl v možnosti užití prostého nebo průběhového času v angličtině: *I am running* (běžím) oproti *I apologize* (omlouvám se). Tento rozdíl se však posléze ukazuje jako nedostačující, navíc v mnoha jazycích je neplatný.

1.2 Vlastnost performativní výpovědi: společenská platnost

Všimněme si nyní i „společenské“ funkce, kterou performativní výpověď (na rozdíl od výpovědi konstativní) zastává. Vyřčení či nevyřčení určitého performativu je totiž vždy spojeno se společenskými důsledky. Pokud totiž nějakou skutečnost pouze popisujeme, například říkáme *píšu závět*, výpověď nás k ničemu nezavazuje. Pokud se v průběhu psaní rozhodneme přestat, je to jen naše rozhodnutí, z něhož pro nikoho nic neplyne. Pokud však před notářem prohlásíme *odkazuji veškerý svůj majetek své neteři*, naše neteř bude mít právo tento majetek vyžadovat. Některé performativní výpovědi se dokonce i „očekávají“ a jejich nevyřčení má negativní důsledky. Příkladem takovéto výpovědi je například pozdrav nebo omluva, které se obecně považují za projev „slušného“ chování, ale např. i citace ve vědecké publikaci.

Performativy jsou ustálené tradicí a jsou celospolečenské. Některé z nich jsou vyžadovány za jistých okolností „explicitně“ (např. u právních aktů, citací), jiné jsou vyžadovány „implicitně“ (např. pozdrav, poděkování, přípitek - pokud se neprovedou, je to považováno „jen“ za nezdvořilé). V této stati budeme tuto vlastnost performativů nazývat společenská platnost.

1.3 Definice performativní výpovědi: „tím, že to řeknu, to učiním nějakým nebo něčím“

Austin se v první kapitole snaží o izolaci performativu. Výpovědní akty tohoto typu musí podle jeho názoru vyhovovat následujícím kritériím:

- a) nejsou pravdivé nebo nepravdivé¹,
- b) vyslovení formule zároveň znamená vykonání nějakého činu nebo je jeho součástí.

Zkusme si však nyní po vzoru Austina najít svou vlastní obecnou definici performativní výpovědi. První, která nás napadá, je obecného typu: „tím, že to řeknu, to učiním nějakým nebo něčím“.

1.3.1 Některá lingvistická kritéria konstativních sloves popisující děláni něčeho nějakým

Při sestavení této definice jsme vyšli primárně z konstativních sloves, která popisují děláni něčeho nějakým, přetvářením něčeho v něco či stávání se něco něčím.

¹ Jak již bylo řečeno v úvodu, toto tvrzení v následujících letech jiní popřeli, cf. např. Searle (1989).

Např. výrok *bilím zed'* znamená „činím tuto zed' bílou“, *obohacuji si slovní zásobu* znamená „činím ji bohatou“, *žením se* znamená „stávám se ženatým“, *spřátelím se (s někým)* znamená „stanu se přítelem (někoho)“ apod.

Slovesa tohoto typu jsou vytvořena buď z adjektiv (zde: *bílý, bohatý*), nebo ze substantiv (zde: *žena, přítel*). Máme však i mnoho sloves pocházejících ze sloves, v jejichž významové změně hrají dominantní roli pouze slovtvorné prostředky: *vdávám se* (tj. stávám se vdanou) má základ ve slovesu *dát, opíjím se* (tj. stávám se opilým) se odvíjí od slovesa *pít*. Tolik v češtině. Je nutné však podotknout, že podobná slovesa nacházíme v mnoha jiných jazycích: it. *biancheggiare* (it. bilit, z adjektiva *bianco*, bílý), maď. *feketít* (maď. čermit, z adjektiva *fekete*, černý), angl. *enrich* (obohatit, z adj. *rich*, bohatý), něm. *befreunden* (spřátelit, ze subst. *Freund*, přítel), maď. *nősül* (žení se, ze subst. *nő*, žena), maď. *barátkozni* (přátelit se, ze subst. *barát*, přítel), něm. *betrinken* (opít, ze slovesa *trinken*, pít). Otázku slovtvorby tu nebudeme podrobně rozebírat, stačí upozornit snad jen na to, že jednotlivé jazyky používají při tvorbě daných sloves výchozí adjektiva, substantiva a verba nestejnou měrou. Nejběžnější se zdá být tvorba z adjektiv, méně ze substantiv. V těchto případech jazyky dokáží nahradit dané sloveso slovními spojeními „udělat nějakým či něčím“, přičemž použijí dané adjektivum, resp. substantivum: např. it. *fare bianco* (bilit), *fare amici* (spřátelit), ang. *make rich* (obohatit), *make friends* (spřátelit), něm. *schwach machen* (oslabit), *Freunde machen* (spřátelit), maď. *feketének csinálni* (začernit), *barátokat csinálni* (spřátelit). U některých jazyků je tato analytická forma stejně běžná nebo i běžnější, v závislosti na převažujícím jazykovém typu. Tato slovesa ze zároveň dají analyticky a či synteticky změnit z „udělat nějakým“ na „stát se nějakým“: it. *diventare bianco* (zbělet), *diventare amici* (spřátelit se), ang. *become rich* (zbohatnout), *become friends* (spřátelit se), něm. *schwach werden* (oslabit se), *befreunden sich*, *Freunde werden* (spřátelit se), maď. *feketülni*, *feketévé lenni* (černat), *barátkozni*, *barátokká lenni* (spřátelit se), opět v závislosti na jazykovém typu. Slovesa odvozená ze sloves (např. opít) se dají rovněž vyjádřit opisně - slovesem učinit (resp. stát se) a slovesným adjektivem daného verba, v některých jazycích přičestím: česky: *opít – učinit opilým, opít se – stát se opilým*; něm. *betrinken – betrunken machen* (opít), *betrinken sich – betrunken werden* (opít se), ang. (v tomto případě pouze analytické tvary) *make drunk* (opít), *get drunk* (opít se).

1.3.2 Aplikace naší definice na některé výpovědi označené Austinem za performativní

Podívejme se nyní, do jaké míry lze tyto poznatky aplikovat na performativní výpovědi. Zkusme nejprve náhodně vybrat několik performativních vět, které uvádí Austin, a ukázat na nich naší definici.

- 1) Vyslovením slova *ano* při svatebním obřadu učiníme dotyčný protějšek svým zákonným partnerem.
- 2) Kapitán pronese *křtím tuto loď jménem...* a spolu s rozříštěnou lahví učiní onu loď pokřtěnou, tj. pojmenovanou tak a tak.
- 3) V závěti napsaným *odkazují svůj dům své dceři* učiníme onen dům jejím.
- 4) Formulí *sázím se s tebou o tisíc korun* učiníme oněch tisíc korun (na obou stranách) předmětem sázky a tudíž hypoteticky již ne výlučně naším či cizím vlastnictvím.
- 5) Soudce při verdiktu *nevínen* učiní obžalovaného osvobozeným.
- 6) Rozhodčí při verdiktu *aut* učiní zásah neplatným.
- 7) Vyslovením *šach* (ovšem samozřejmě spolu s odpovídajícím postavením figurek) učiníme partii ukončenou.
- 8) Formulí *vyhlašuji válku* učiníme válku zahájenou.
- 9) Formulí *slibuji, že tam budu* učiním svou přítomnost tam jistou.

10) Formulí *omlouvám se* kvalifikuji svůj předchozí čin jako chybný, distancuji se od něj a žádám, aby to okolí vzalo na vědomí. Zároveň se čin stává omluveným.

Na první pohled je tu patrných několik rozdílů, a to sice:

- a) zdá se, že performativy nejsou vázány nutně na slovesa, performativní výpovědi mohou být neslovesné (není tu však přesto přítomen slovesný význam výpovědi? – k tomuto bodu se ještě vrátíme);
- b) zatímco předchozí konstativní slovesa byla úzce spojena pouze s daným procesem, performativní výpovědi jsou, jak již ostatně zdůraznil Austin, doplňující součástí k dalším úkonům odehrávajícím se ve specifických a jasně vymezených situacích;
- c) a konečně třetí rozdíl: převod performativních výpovědí na konstrukci „tím, že něco řeknu, učiním něco nějakým“ není tak jednoznačně daný a jednoduchý jako převod předcházejících sloves na analytické konstrukce. Odmyslíme-li si však tyto obtíže, v zásadě možný je. Rovněž je možný hypotetický převod na konstrukci „tím, že něco řeknu, stane se to nějakým“, ve skutečnosti však pro nás nemá žádný význam, formule zůstává beze změny: *křtím tuto loď*...tj. činím ji pokřtěnou, loď se zároveň i stává pokřtěnou.

1.3.3 Vyhodnocení zástupců Austinových pěti tříd ilokuční platnosti, zda odpovídají našim výše uvedeným kritériím

Podívejme se nyní na některá slovesa, která spadají do pěti tříd ilokuční platnosti, tak jak je definuje Austin, a zhodnoťme je podle předcházejících kritérií. Ze skupin verdiktiv nám bude za vzorek sloužit sloveso *zprošťovat* a *oceňovat*, z exercitivů *odvolat* a *omilostnit*, z komisivů *slibovat*, *zavázat se* a *přisahat*, z behaviorivů *želeť*, *žehnat* a *zatracovat* a konečně z expozitivů např. *tvrdit* a *poznámenat*.

Začneme verdiktivy. Výrok vyřčený soudcem *zprošťuji vás viny* znamená *de facto* „činím vás viny prostým“, tj. nevinným. Původním adjektivem je zde *prostý*. Výrok má za následek osvobození obžalovaného a je respektován okolím, má tedy společenskou platnost.

Odhadcův výrok *oceňuji tuto nemovitost na milión korun* znamená, že nemovitost nabývá (hypotetické, výchozí) ceny miliónu korun, odhadce tudíž učinil nemovitost oceněnou (a zároveň je tato cena východiskem např. pro další jednání). Původním substantivem je *cena*. I zde má výrok společenskou platnost.

Rovněž exercitivní výrok *odvolávám vás z funkce*, je-li pronesen osobou k tomu zmocněnou, má společenskou platnost: ve funkci již nejste, činím vás z funkce odvolaným. Původním slovesem je *volat*, zde však již v přeneseném smyslu. Podobně např. *zbavuji vás svéprávnosti* znamená „činím vás nesvéprávným“ (*zbavit* pochází ze slovesa *být*, doslova by se tedy výrok dal chápat jako „činím, že již nejste svéprávný“) či *sesazují vás z úřadu* je „činím vás sesazeným“ (*sesadit* pochází evidentně ze slovesa *sedět*, sedělo se např. na trůně či na stoličce, dnes je rovněž již chápáno v přeneseném smyslu). *Omilostnit* pochází ze substantiva *milost* a jeho záměr je jasný: dát někomu milost znamená učinit ho propuštěným, volným.

Podívejme se nyní na komisivy. Výrokem *slibuji* v podstatě říkáme, že činíme nějaký náš budoucí akt jistým. *Slibovat* nemá na první pohled jednoznačnou etymologii, má však souvislost s adjektivem *libý* a jistou významovou spojitost se slovy *líbit se*, *líbat*, jakož i německým *lieb* a latinským *libet*. Důležité by mohlo být to, že se jedná o slib vztahující se vždy do budoucna. Může mít snad souvislost s chtěním něčeho (chceme to, co se nám líbí).

Sloveso *zavazovat se* má jasnou souvislost se slovesem *vázat* a je používáno v přeneseném významu. Akt se činí závazným, obligatorním. Sloveso *přisahat* je jasným důkazem starého performativního významu, kdy formule doprovázela sahání

na meč, kříž apod. Přisahou činíme nějaký akt pravdivý, skutečný. Všechna výše uvedená slovesa mají společenskou platnost.

Behavitivní sloveso *želet* ve výroku *želím toho* pochází ze substantiva *žal*. Pokud něčeho želíme, říkáme, že něco kvalifikujeme jako politováníhodné (viz též výrok *lituji toho* – základem tohoto slova je rovněž „žal“, v češtině *lítost*, ve španělštině a italštině *luto*, žal). Je otázka, zda a co při tomto výroku zároveň činíme. Platnost těchto sloves může být rovněž společenská, vyjádření lítosti či žalu se v některých situacích skutečně „vyžaduje“ (např. na pohřbu či pokud je formule použita ve smyslu omluvy).

Naproti tomu se slovesem *žehnat* problém není: žehnáním něco učiníme požehnaným a nijak nás to nezaráží. Performativní význam tohoto slovesa je rovněž starý: sloveso se k nám dostalo přes němčinu (*segnen*) a má původ v latinském *signare*, tj. znamenat (křížem), to z lat. *signum* (znamení). Původně se tedy opět jednalo o sloveso odvozené ze substantiva.

Sloveso *zatracovat*, tj. činit něco zatraceným, pochází ze slovesa *ztratit*. Jedná se pravděpodobně o ztrátu někde v záhrobí (srovnejme se slovem *zpropadený*, tj. propadlý do pekla a formuli *ať se propadnu, jestli...*). Tato slovesa rovněž mají (nebo spíše v minulosti měla) společenskou platnost.

Poslední skupinou jsou expozitivy. Výrokem *tvrdím, že* však nic nečiníme tvrdým (ač sloveso z tohoto adjektiva nepochybně pochází), nýbrž jím pokládáme svůj názor za pevný a „utvrzujeme“ v tom sebe i okolí.

Sloveso *poznámenat* pochází nejspíše ze substantiva *znamení* (poznámenaný je někdo, kdo nese nějaké znamení). Navzdory tomu se však toto sloveso nepoužívá jen ve svém původním významu „označit“, ale i ve významu něco „zmínit“ a právě v tomto druhém významu ho Austin řadí mezi expozitivy.

U výše uvedených expozitivů se však zdá být poněkud problematická jejich společenská platnost. Co se stane, pokud něco *tvrdíme* nebo *poznámenáme*?

Zatímco u všech předchozích sloves jsme zaznamenali performativní význam, který byl patrný v běžném kontextu na první pohled, poslední dvě zmíněná slovesa dávají najevo spíše osobní postoj mluvčího. Na rozdíl od ostatních sloves jsou také výrazně více vázána na kontext (domníváme se navíc, že v běžném kontextu jejich performativní význam často zcela chybí) a zpravidla musí být rozvinuté do vět („tvrdím, že...“). Za určitých okolností se mohou však expozitivy performativními slovesy stát: jako příklad uveďme, že vyjádření nesouhlasu či námitky při právu veta způsobí, že akt, který měl proběhnout, neproběhne.

1.4 Slovesný/dynamický charakter performativních výpovědí a úkony s nimi spojené

Performativy však zdaleka nejsou omezeny pouze na slovesa. Ta sice tvoří většinou „jádro“ výpovědi (pojem „jádro“ je zde míněn pouze obrazně, nechápejme ho lingvisticky!), nicméně často k performativnímu účinku nestačí. Užívejme proto od této chvíle raději termín performativní výpověď.

Na základě Austinových i našich kritérií dospíváme k názoru, že performativní výpovědi jsou slovesného charakteru. Nejsou totiž statická, naopak souvisejí se změnou stavu.

Jak jsme však již naznačili, performativní výpověď nemusí nutně obsahovat slovesa, i neslovesné výpovědi mohou být performativní.

Jako příklad nám poslouží pozdrav *dobrý den* a přívitek *na zdraví*. Obě výpovědi jsou ustálenými formulami, které jsou společensky „vyžadované“. Námitka, že jejich vyslovením se vlastně nic nevykoná, je sice možná, na druhou stranu však výpovědi mají společenskou platnost v tom smyslu, že pokud je neřekneme, snadno někoho urazíme. Tím, že je vyslovíme, dáme najevo svůj kladný vztah k osobě, již je výpověď adresována.

A nyní ke zdánlivě chybějícím slovesům v obou výpovědích. Předně se obě výpovědi dají nahradit slovesnými při zachování stejného významu: *zdravím vás a připíjím vám (na zdraví)*. Zdánlivě neslovesné výpovědi v sobě implikují nevyjádřený verbální element: *přeji dobrý den, připíjím vám (nebo pijme) na zdraví*. Obdobnou výpovědní hodnotu nají i další přání: *dobrou chuť*, tedy vlastně *přeji dobrou chuť*, se dá vyjádřit ve většině jazyků i vazbou *ať ti chutná* nebo *nech si chutnat*. Zajímavé je, že například v maďarštině se dodnes považuje za zdvořilejší formule se slovesem: *jó napot kivánok* (dobrý den přeji). Naopak pouhé *jó napot* (dobrý den) vyznívá poněkud nedbale, zdravenému se tím neprokazuje náležitá úcta.

Jak však budeme nazírat na pozdravy typu *servus* či *pozdrav pánbůh* či čínský pozdrav *nín hão* („dobrý den“, doslova „vy jste dobrý“)? Že i tyto výpovědi jsou performativní, o tom svědčí podle našich kritérií stanovená jejich společenská platnost. Naše definice však na ně lze aplikovat jen velice volně a to pouze ze sémanticko-pragmativního hlediska: „tím, že jsem danou formuli říkám, zdravím vás“. Jedná se spíše o jakési ustálené formule s performativním významem, než o samotné performativy. Otázkou však je, zda a do jak míry je nutné a vhodné mezi nimi rozlišovat.

Vraťme se ještě na okamžik k pronesení přípitku. Ten je totiž, na rozdíl od přání dobrého dne a dobré chuti, nutné a vždy svázán ještě s dalšími úkony, totiž pozvednutí daného poháru (případně i přiřuknutím) a následným napitím se. (U přání dobrého dne není kývnutí, úklona či podání ruky povinné, dobrou chuť můžeme popřát i někomu během jeho jídla.)

Zdá se, že právě oblibenost alkoholického opojení způsobila u mnoha národů existenci velkého množství různých typů přípitků, případně i pijáckých výkřiků. V zásadě se připíjí na zdraví někoho (vždy však druhé osoby, případně na zdraví všech zúčastněných¹) a na úspěch. Jedná se tudíž vlastně o jakousi „magickou“ formuli přání dobrého spojenou s rituálem pití (alkoholu).

Robert Wace² žijící ve 12. století popisuje ve svém díle *Roman de Rou* (napsaném normanskou francouzštinou) rozdílné chování Anglosasů a Normanů v předvečer bitvy u Hastingsu (1066). Zatímco Normané a Francouzi strávili noc v modlitbách, Angličané jedli a pili dlouho do noci a vůbec nešli spát:

„*Beo bliðe*“ *křičeli* a „*wes hæl*“
a „*læt hit cuman*“ a „*drenča hæl*“,
„*drinc hinderweard*“ a „*drinc to me*“,
„*drinc healf*“ a „*drinc tome*“.³

Všechny uvedené výrazy, u tehdejších Anglosasů již ustálené formule, doprovázené náležitými úkony, se dají považovat za performativy.

¹ Cf. např. maď. přípitek *egészségedre* „na tvé zdraví“, *egészségetekre* „na vaše zdraví“ a pod.

² Robert Wace, Norman z Jersey, byl králem Jindřichem II. v 60. letech 12. století pověřen sepsat oslavné dějiny Normanů, pojmenované podle praotce Rolla (tj. Rou). Jednalo se o paralelu s jeho dřívějším dílem *Roman de Brut*, věnovaným Británii před Normany.

³ Staroanglické výrazy „bud' šťasten“, „zůstaň zdráv“, „ať sem přijde“ (tj. společný pohár), „pij hltavě“, „pij pozpátku“, „připij mi“, „vypij půl“, „zpij se“. Všechno jsou to staroanglické přípitky a pijácké výkřiky, které Anglosasové pořvávali v noci před rozhodující bitvou u Hastingsu. Geoffrey z Monmouthu, píšící kolem roku 1140, uvádí: „do dnešních dnů přetrvál v Británii obyčej připíjet na hostině tomu, který přebírá pohár, 'waesseil' a ten odpovídá 'drincheil'.“ Cf. Ostler (2007: 489-490).

Charakter performativních výpovědí je zcela nepochybně dynamický. Performativní výpověď je buď explicitně slovesná, tj. obsahuje sloveso, ať už performativní či ne, nebo implicitně slovesná, tj. sloveso bylo z ustálené formule již vypuštěno, nicméně jeho význam je v ní zachován. Některé pragmatické formule jsou však i zcela neslovesné, tj. jejich původní sloveso se z výpovědi beze stopy vytratilo již v minulosti a v současné době není možné ho ve výpovědi identifikovat. V těchto výpovědích mnohdy totiž ani nebylo – performativní výpověď se tu zpravidla váže k nějaké tradici ustálené události, která se však již vytratila z povědomí dnešních mluvčích. Tyto formule budeme pracovně nazývat jako neslovesně historicky ustálené (tento pojem není však zcela vyhovující, neboť všechny performativní výpovědi jsou vlastně formule historicky ustálené).

Každá performativní výpověď má tudíž dle našeho názoru charakter buď slovesný (explicitně nebo implicitně) nebo alespoň slovesný z čistě pragmatického hlediska. Možná se však v tomto případě může pojem slovesný zdát nevhodný. Z tohoto pohledu je tedy lépe než o slovesném charakteru hovořit o dynamickém charakteru performativní výpovědi. Tento charakter se zjednodušeně pozná tak, že pokud danou formuli pronese (za náležitých okolností), něco se vždy „změní“. Je však třeba uvažovat v abstraktním smyslu a s ohledem na kontext. Sloveso *zdravím* ve větě *každé ráno zdravím sousedy* rozhodně není performativní a performativní není ani celá výpověď. Oproti tomu *zdravím tě* je performativní: v daném okamžiku jsme totiž učinili danou osobu pozdravenou a tím došlo i ke změně (navázání kontaktu).

1.5 Austinovy lokuční, ilokuční a perlokuční akty

Počínaje osmou přednáškou začíná Austin pracovat s pojmy lokuční, ilokuční a perlokuční akty, které podle jeho názoru přesněji vystihují danou problematiku příliš obecného vymezení performativu. Podívejme se nejprve na jeho teze.

Austin prohlašuje, že akt „říkání něčeho“ je performací lokučního aktu. Dle jeho názoru, když něco říkáme, uskutečňujeme lokuční akt, který je zhruba ekvivalentní tomu, pronese-li se určitá věta s určitým smyslem a určitou referencí, což je ekvivalentní „významu“ v tradičním smyslu slova. Mezi akty ilokuční patří např. informování, příkazování, varování, zavazování se k něčemu: výpovědi mají jistou konvencionální platnost. Akty perlokuční jsou akty, které přivodíme nebo uskutečnime tím, že něco řekneme, např. přesvědčování, přemlouvání, odstrašování, vyvolávání, překvapení či uvádění v omyl. Ilokuční akt musíme odlišit od aktu perlokučního: když *jsem to říkal, varoval jsem ho* oproti *tím, že jsem to řekl, jsem ho přesvědčil, překvapil, přiměl k...*

Pojmem ilokuce není reference k důsledkům lokuce, nýbrž ke konvenčním ilokučním platnostem, které se týkají specifických okolností daného výpovědního aktu. Ilokuční akt není tedy důsledkem aktu lokučního.

Ilokuční akt je však spojen s vyvoláním účinků (pokud ne, tak akt není zdařilý), je dosaženo pochopení významu a platnosti lokuce, porozumění. Mnoho ilokučních aktů vybízí díky konvenci k odpovědi nebo k následné sekvenci (uposlechnutí rozkazu, dodržení slibu).

Rozlišení mezi *přikázal jsem mu a on uposlechl a přiměl jsem ho, aby uposlechl* spočívá v tom, že ve druhém případě bylo použito ještě dodatečných prostředků. Perlokuční akt je dosažením určitého perlokučního cíle nebo vyvolání určité následné perlokuční sekvence. Určité perlokuční akty vedou vždy k vyvolání sekvencí, zejména akty, u nichž neexistuje žádná ilokuční formule (určitou lokuci můžeme překvapit, i když neexistuje formule *překvapuji vás*).

Pro perlokuční akty je charakteristické, že odpovědi nebo sekvence lze dosáhnout i nelokučními prostředky (např. namířením pistole), ovšem můžeme např. varovat či přikázat bez verbálních prostředků, a přesto jde o ilokuční akty.

Ilokuční akt nemůže existovat, pokud použité prostředky (i ty neverbální) nejsou konvenční. Mnoho ilokučních aktů však nemůže být uskutečněno jinak, než že se něco řekne (konstatování, informování, argument, posuzování, vystavení odhadu a nálezu – v právním smyslu, většina verdiktivů, expositivů).

Vždy však záleží na kontextu a účelu dané výpovědi. Rozdíl mezi konstativní a performativní výpovědí spatřuje Austin v tom, že u konstativní výpovědi abstrahujeme od ilokučních aspektů řečového aktu a soustředujeme se na aspekt lokuční. U performativní výpovědi se zaměřujeme co možná nejvíce na ilokuční platnost výpovědi a abstrahujeme od oné dimenze, kterou představuje korespondence s fakty. Musíme tudíž rozlišit mezi lokučními a ilokučními akty a kriticky u každého druhu ilokučního aktu (varování, odhady, verdikty...) zvážit jeho ilokuční platnost.

V poslední kapitole Austin shrnuje své dosavadní poznání a vytváří seznam pěti tříd ilokučních platností výpovědního aktu:

- 1) Verdiktivy – je vynášen určitý verdikt; učiní se rozhodnutí o něčem (faktu nebo hodnotě), o čem dosáhnout jistoty je z různých důvodů obtížné (např. rozsudek, odhadnutí, ocenění, ohodnocení).
- 2) Exercitivy – uplatňuje se moc, právo nebo vliv (jmenování do funkce, hlasování, nařizování, vybízení, udílení rady, varování....).
- 3) Komisivy – dávání slibů nebo jiné přebírání závazků, zavazuje k určitému počínání, také deklarování nebo oznamování záměru, zaujímání stanoviska. Existuje určité spojení mezi komisivy na jedné straně a verdiktivy a exercitivy na druhé straně.
- 4) Behavitivy – nesourodá třída, do níž spadají postoje a sociální chování (omluvy, blahopřání, doporučení, kondolování, proklínání, vyzývání).
- 5) Expozitivy – objasňují, jak se naše výpovědi vřazují do debaty nebo konverzace, jaký výklad slovům přísluší.

Závěrem Austin prohlašuje, že jeho rozdělení není definitivní a že bude muset být ještě podrobeno dalšímu zkoumání.

Austin se snaží o klasifikaci všech výpovědí, které se zdají být performativní (dle jeho počáteční definice). Domníváme se, že takováto klasifikace je jistě zajímavá z hlediska snahy o širší uchopení a podrobnější zkoumání různých druhů (nebo spíše účinků) performativu, nicméně pro naši potřebu – tj. primárního určení, zda daná výpověď je či není (nějakým způsobem) performativní, je zcela nadbytečná a tříští naši pozornost.

Performativní výpovědi se dají na základě jejich vnějšího popisu rozdělit na explicitně slovesné, implicitně slovesné a neslovesně historicky ustálené. Všechny tyto výpovědi mají však dynamický charakter, který způsobuje nějakou změnu (nějaký účinek a nějaký důsledek).

Avšak pozor: ne všechny účinky jsou nutně vyvolány performativními větami. Někoho se můžeme dotknout či urazit ho tím, že např. nepozdravíme. Toto je účinek absence performativní výpovědi, která má, jak jsme uvedli, společenskou platnost. Někoho se však můžeme dotknout i tak, že ho zkritizujeme, zesměšníme, opomineme apod., aniž bychom použili nějakou performativní formuli. Pokud v tomto případě nebyl účinek naším záměrem, jedná se o nedorozumění. Pokud jsme však účinek zamýšleli našimi slovy vyvolat, nejedná se rovněž o performativní výpověď v jakémsi abstraktním smyslu, z ryze pragmatického hlediska? Lze vůbec tedy stanovit existenci nějakých performativních výpovědí? Nemohou být za určitých okolností vlastně všechny výpovědi (či dokonce jejich absence) performativní?

V jistém smyslu by se dalo uvažovat o jakémsi pragmaticky teoretickém rámci, do kterého by mohly za určitých okolností spadat všechny takové výpovědi, jejichž vyslovením je dosaženo nějakého konkrétního účinku na adresáta.

Nicméně oporou pro existenci performativních výpovědí nám může být jeden zásadní rozdíl, který spočívá v poněkud vágní definici „obvyklých okolností“. Ustálené performativní výpovědi totiž za obvyklých okolností svůj účinek mají – což souvisí i s jejich námi dříve definovanou společenskou platností. Naproti tomu jiné věty, které nejsou performativní, tento účinek primárně nemají a nabývají ho pouze za specifických okolností. I když je toto vysvětlení zjevně nedostačující, domníváme se, že velkou roli tu skutečně hraje tento pragmatický význam výpovědi. Nazvěme ho třeba významem konvenčně-účinkový, termínem, který se zdá být vyhovující vzhledem našemu již zavedenému termínu společenské platnosti. Prvotní význam pragmatických výpovědi je tedy konvenčně-účinkový.

1.6 Adresát u performativních výpovědí

Výpověď zpravidla není pronesena tehdy, pokud nemá žádného adresáta. Je možné performativní výpověď vymezit i z tohoto hlediska?

Performativní výpověď je zpravidla přímo určena jednomu či více adresátům. Na rozdíl od jiných výpovědí je však adresát ponejvíce ve 2. osobě jednotného či množného čísla. Performativ, jímž se mluvčí obrací sám k sobě, se zdá být nepravděpodobný, ne-li nemožný. Performativní výpověď nejčastěji adresujeme přímo. V tomto rozlišení tkví dle našeho názoru rozdíl mezi výpovědi *zdravím tě* a *zdravím ho* – v prvním případě se jedná o performativní výpověď, ve druhém o konstativní. Performativní výpověď typu *křtím tuto loď jménem xy* není adresovaná lodi, nýbrž všem, pro které je tato informace relevantní.

Performativní výpověď však může být adresována i nepřímě: *odkazují svůj dům své dceři* je za přiměřených okolností výpovědi performativní, s pragmatickým významem stejným jako u výpovědi *dcero, odkazují ti svůj dům*.

Adresát je v performativní výpovědi zastoupen tudíž vždy, a to sice buď explicitně a přímo – nejčastěji zájmeny *ty* nebo *vy* (*odkazují ti svůj dům*) – nebo explicitně a nepřímě – v tomto případě se hovoří o třetí osobě či osobách, kterým je určeno sdělení (*odkazují dům své dceři*), sdělení samo však může být proneseno k jiné osobě (např. notáři). Může však být zastoupen i implicitně, kdy se neuvádí žádná osoba, které je sdělení adresováno, ale z kontextu tato osoba vyplývá. Toto je případ výroku *křtím tuto loď jménem xy* (adresováno všem zúčastněným a též ostatní, kteří budou mít s lodí něco společného), dále u pozdravů (*dobrý den*) a přpitků (*na zdraví*), kdy je adresátem osoba, na kterou se obrácíme.

Výše naznačené definice se zdají být platné, otázkou však zůstává, zda a do jaké míry jsou platné pouze pro výpovědi performativní nebo pro všechny výpovědi.

1.7 Závěr k první části

Shrme nyní stručně naše dosavadní zjištění obsažená v této kapitole do několika vět:

- 1) Performativy jsou výpovědní akty, při jejichž vyslovení zároveň něco vykonáme. Jsou charakterizovány společenskou platností a konvenčně-účinkovým významem.
- 2) Sémantickým vzorcem jsme určili definici „tím, že to řeknu, to učiním nějakým nebo něčím“. Toto schéma se ukázalo jako v zásadě platné, v mnoha případech však byla nutná abstrakce a volná aplikace.
- 3) U performativních sloves jsme použili jazykově slovní rozbor, na jehož základě jsme našly shody s konstativními slovesy popisujícími děláni něčeho nějakým.
- 4) Performativní výpovědi jsou dynamického charakteru. Rozlišili jsme je na explicitně slovesné, implicitně slovesné a neslovesně historicky ustálené.
- 5) Adresátem je v performativní výpovědi nejčastěji (pokud ne výlučně) druhá osoba či osoby, kterým je výpověď určena, a to buď explicitně – přímo nebo nepřímě, nebo implicitně.

2 Hledání původních performativů

2.1 Budoucnost versus performativ?

V šesté kapitole se zamýšlí Austin nad relativní novostí explicitních performativů: „(...) můžeme vyslovit tuto hypotézu: historicky vzato se z hlediska vývoje jazyka musel objevit explicitní performativ později než některé primárnější výpovědi, z nichž mnohé jsou již přinejmenším implicitními performativy, které jsou do většiny nebo mnoha explicitních performativů zahrnuty jako části určitého celku (...)“¹ Austin tu upozorňuje na rozdíl vět typu *učiním to a slibuji, že to učiním*, případně *budu tam a slibuji, že tam budu*. Věty prvního typu pak považuje za původnější, tedy starší, zatímco věty obsahující explicitní performativy se pravděpodobně vyvinuly později, tak jak to rozvíjející se a vyspělejší společnost vyžadovala. Austin zde vyslovuje hypotézu, že „v primitivních jazycích nebylo ještě možné jasně rozlišit, která z těchto jednání, jež můžeme vykonat, vykonána skutečně byla (...). V jednoslovných primitivních jazycích se mohlo např. slovem *býk* nebo *hrom* varovat, informovat, předpovídat atd.“²

Hypotéza o primitivních jednoslovných jazycích se zdá být správná. Podívejme se však na věty typu *budu tam a slibuji, že tam budu* z trochu jiného pohledu.

Vyjádřování budoucnosti má v každém jazyce poněkud specifické postavení. Moderní jazyky mají zpravidla více možností, jak vyjádřit budoucnost a některé mohou rozlišovat i budoucnost blízkou a vzdálenější. V žádném jazyce však nemá budoucnost původní tvar.³

Pokud zde namátkou srovnáme několik současných, indoevropských i neindoevropských jazyků různého jazykového typu (flexivní, aglutinační, izoláční), dospějeme k závěru, že budoucí čas se musel být chápán jako jakýsi pomocný čas a původně mohl mít možná význam jiný než temporální. Tuto hypotézu se pokusme dokázat na následujících příkladech.

V angličtině se pro vyjádření budoucnosti používá sloveso *will*. Toto slovo ve svém původním (i dnešním samostatném) významu znamená „vůle, úmysl, ochota, chtění, rozhodnutí“ a v tomto významu se objevuje i v jiných indoevropských jazycích, např. v němčině v podobě *wollen*: *ich will* (já chci), v italštině *volere* (chtít), ale i v češtině ve slově *vůle*.

Význam vůle či chtění pro vyjádření budoucnosti není zdaleka ojedinělý, používá se ho například i některých případech v čínštině *yào* je ukazatel budoucnosti (přičemž *wǒ yào* „já chci“). Pokud tedy něco chceme, znamená to i to, že to s největší pravděpodobností i uděláme. Rovněž v hovorových variantách různých dalších jazyků jsou si často vůle, chtění a budoucnost velmi blízké, např. v italštině sloveso *volere* (chtít): *che vogliamo fare?* (co uděláme?, dosl. co chceme dělat?)

V němčině se používá sloveso *werden*, tedy „stávat se, nastávat, vzniknout“: *ich werde rot* (rudnu) oproti *ich werde dort sein* (budu tam). Tato koncepce tedy nahlíží na budoucnost nikoli jako na chtění něco udělat, na něco vůlí ovlivnitelné, nýbrž jako na jakýsi samovolný proces vznikání, nastávání něčeho.

V maďarštině se pro vyjádření budoucnosti používá sloveso *fog*. I toto sloveso má svůj další význam, a to sice „uchopit, chopit se, chytit, držet“, používaný často s předponami, které ho vidově, ale i sémanticky modifikují: *megfogom a kezét* (chytím ho za ruku) oproti *ezt fogom csinálni* (to budu dělat). Toto pojetí budoucnosti je rovněž zajímavé: pokud něco chytím a udržím to, mohu s tím počítat, je to to, co

¹Austin (2000: 80).

²Ibid., 80.

³Cf. Flusser (2005: 64-72).

„bude“. Pro původně kočovný maďarský národ jistě důležitá součást přežití, z hlediska pojednání o performativech však i neméně zajímavý postřeh: něco slíbit vyžaduje zároveň také to i *dodržet*.

Jisté zdánlivé obtíže však nastávají při vhledu do vyjadřování budoucnosti ve slovanských a románských jazycích. Ve slovanských jazycích vyjadřujeme budoucnost – pokud ponecháme stranou rozličné předpony – pomocí slovesa *být*. Takto ji vyjadřovala i latina, z níž vzešly dnešní románské jazyky. Zdá se, že sloveso *být* je tu pravým pomocným slovesem, které skutečně nemá jiný než časový význam. Vyjadřování budoucnosti v těchto jazycích mohlo být tudíž mladšího data a vzniknout až s větším rozvinutím jazykové struktury.

Blízká budoucnost je naproti tomu v jazycích, které ji vyjadřují, spojena vždy s pohybem v prostoru: anglicky *I am going to write it* (doslova: jdu to napsat), španělsky *voy a hacerlo* (doslova: jdu to udělat). Zdá se, že sloveso *jít* má schopnost vyjádřit blízkou budoucnost ve všech jazycích, i v těch, v nichž se s touto gramatickou kategorií nepočítá: řekneme-li česky *jdu to napsat*, nemusí to nutně znamenat, že se opravdu někam přemístíme. Tím, že někam *jdeme*, můžeme však zároveň počítat i s tím, že někam *dojdeme*, proces se tudíž posune dále. Avšak pozor: do značné míry se totiž v některých jazycích překrývá i vyjádření blízké budoucnosti a vůlí něco udělat. Anglická věta *If I want to catch the train, I'll have to leave now* (pokud chci stihnout vlak, budu muset odejít teď) se dá říci i takto: *If I am going to catch the train, I'll have to leave now*. Významy jsou si ekvivalentní.

Vraťme se nyní k performativům a k Austinově hypotéze. Větu *slibuji, že tam budu* přeložme do angličtiny: *I promise (that) I will be there*, do němčiny: *Ich verspreche, dass ich dort sein werde*. Do maďarštiny přeložme větu *slibuji, že to budu dělat: Megígérem, hogy ezt fogom csinálni*.¹ Nyní přeložme věty doslovně na základě výše uvedené analýzy. Anglická věta by se dala chápat takto: „slibuji, že tam chci být“. Německá věta představuje větší obtíže, v zásadě se nám však nabízí tato interpretace: „slibuji, že se stávám tam jsoucím“, popř. „slibuji, že nastává mé bytí tam“. A konečně maďarská věta: „slibuji, že se chytám/chápu děláni toho“. V tomto kontextu se zdá, že použití performativního slovesa *slibuji* je nevhodné: spojení „slibuji, že chci“ či „slibuji, že se stávám“ nedává smysl a ani „slibuji, že se chytám“ nezní příliš přesvědčivě. Co se však stane, když naše „budoucnostní“ slovesa převedeme (třeba i pomocí dokonavého vidu) do budoucnosti? Anglická věta bude mít význam „slibuji, že to budu chtít udělat“, německá věta „slibuji, že nastane mé bytí tam“ a maďarská věta „slibuji, že se chopím děláni toho“. Věty jsou nyní pochopitelnější, performativním slovesem *slibovat* se totiž dá odkazovat pouze do budoucnosti.

Pomocná slovesa pro vyjadřování budoucnosti již evidentně ztratila svůj původní význam. Kdysi ho však pravděpodobně v sobě nesla a to je třeba mít na zřeteli při odkrývání složité struktury současného jazyka. Pokud Austin zastává názor, že „explicitní rozlišení různých platností, které taková výpověď může mít, je pozdější a závažnou realizací jazyka“², a že „primitivní nebo primární formy výpovědi si v tomto ohledu zachovávají dvojakost nebo dvojnáčnost (...)“ a „jazyk jako takový ve svých primitivních stádiích není přesný“³, je třeba upozornit na to, že různé jazykové platnosti mohly mít jinou podobu než dnes. Místo abstraktního *slibuji* pro

¹ V maďarštině ve tvoření budoucího času od slovesa *být* existuje výjimka: místo tvaru *fogok lenni* se používá jednoslovné *leszek*. Kvůli názornosti jsme proto zvolili pozměněný příklad.

² Austin (2000: 81).

³ *Ibid.*, s. 81.

vyjádření vůle něco učinit mohlo stejně dobře sloužit i konkrétnější *chci* jako popis vnitřní intence či *stávám se, chápu se/ chytám se* jako popis vnějšího stavu či činnosti. Jednalo by se i za těchto podmínek o implicitní performativy?

Jak jsme uvedli, sloveso *slibovat* odkazuje pouze k budoucím dějům. Pro vyjádření dějů přítomných bychom jej mohli nahradit jiným performativním slovesem, a to sice *přísahat*. Toto sloveso je schopné účinně působit ve všech časových rovinách, např. *přísahám, že nemám milence; přísahám, že o ničem nevím, „přísahám, že budu vypovídat pravdu“* (zde se dá nahradit slovesem *slibuji*, které se zdá být pro vyjádření budoucnosti vhodnější) i *přísahám, že jsem to nevěděl*.

2.2 Magické performativní formule

Po výše uvedených úvahách vyvstává otázka úlohy performativů v historickém kontextu jazyka. Z čeho se vyvinuly a jakou měly prvotní performativy podobu se nám pravděpodobně s určitostí stanovit nepodaří, určité indicie nám však mohou již v tuto chvíli možná naznačovat, že performativy jsou záležitostí velice starou, ač třeba ne v tak široké škále dnešních významových odstínů. K abstraktním významům některých slov, která jsou dnes považována za performativy, se pravděpodobně dospívalo velmi pomalu. Byly to spíše právě konkrétní pohybové úkony, rituály, víra v nadpřirozeno, ať už bylo jakékoli podstaty, a tajemná fascinace slovem, které daly podnět k vyslovení prvních formulí, jimiž bylo „něco“ dokonáno.

Podívejme se nyní, opět z lingvisticko-historického hlediska, na několik takových „magických“ formulí, o nichž se můžeme domnívat, že jsou velice staré.

Začneme již zmíněným slovesem *přísahat*, které je v češtině jasně a jednoznačně spjaté s úkonem rituálního sahání na něco. Nemusi tomu tak být ve všech jazycích. Například původ anglického *swear* pochází z germánského **swar-*, objevuje se i v dalších germánských jazycích a sahá až indoevropského **swer-* „říci, mluvit“ (srov. i ve slově *answer* „odpovídat“)¹. Nemohlo být „mluvit“ chápáno v performativním významu „říkat posvátná slova, která nás zavážou přísahou“? Jistě se dá namítnout značná nepřesnost tohoto hypotetického explicitního performativu, který může zároveň být i konstativem, avšak nesmíme zapomínat na všudypřítomný kontext pronesení každé výpovědi. Ostatně řekneme-li, že *pachatel konečně promluvil*, jistě máme na mysli, že vypovídal o svém zločinu, nikoli o jiných věcech, a zcela jistě nemáme na mysli, že by před tím neuměl mluvit. Ač nám v češtině zní *mluvit* ve významu „přísahat“ podivně, neznamená to, že toto sloveso nemohlo mít v určité konkrétní situaci právě tento význam. Konec konců, v češtině sloveso *mluvit*, jak jsme právě viděli, může mít za určitých okolností například význam „prozradit“.

Dalším „magickou“ skupinou performativů by mohla být slovesa *zatracovat* a *proklínat*. V češtině má první souvislost se ztrátou ze světa; šlo tedy pravděpodobně o smrt, nebo spíše o přání smrti. Prokletí pak souvisí s významem „klonit se“, proklínání bylo tedy pravděpodobně spojeno s klaněním se nadpřirozeným silám (a přáním neštěstí pro nepřitele). Anglické *damn* pochází z latinského základu *damnum* „škoda“, *damnare* „poškozovat“; význam zatracení s poškozením bezpochyby souvisí. Jiné anglické slovo, *ban* „zakazovat; proklínat“, pochází z indoevropského **bha-*

¹ O.E. *swerian* "take an oath" (class VI strong verb; past tense *swor*, pp. *sworen*), from P.Gmc. **swarjanan*, from root **swar-* (cf. O.S. *swerian*, O.N. *sverja*, Dan. *sverge*, O.Fris. *swera*, M.Du. *swaren*, O.H.G. *swerien*, Ger. *schwören*, Goth. *swaren* "to swear"), from PIE base **swer-* "to speak, say" (cf. O.C.S. *svara* "quarrel"). Also related to the second element in *answer*.

„mluvit“.¹ V románských jazycích se objevuje latinské *maledicere*, dosl. „mluvit špatně“, šp. *maldecir*, it. *maledire*. Opět tedy význam „řící“, ostatně v češtině můžeme také někoho „uřknout“.

Naši předkové však nebyli jen zlovolní. Dokazují to například slova *žehnat* a *varovat*. Žehnání bylo v některých jazycích, jak jsme již uvedli, spojeno se znamením kříže (z lat. *signum* „znamení“). Samotná latina (a z ní vycházející románské jazyky) však dávala přednost prosté promluvě: *benedicere* „žehnat“ doslova znamená „mluvit dobře“. Naproti tomu v angličtině je spojeno s krví na pohanském obětním oltáři: *bles* „žehnat“ pochází ze starogermánského *blothisojan* „potřísnit krví“ a *blotham* „krev“.²

Varovat (anglicky *warn*, německy *warnen*) pochází z indoevropského **wer-* „zavírat, zakrývat“. Tento kořen se vskutku v baltských a slovanských jazycích v tomto původním významu stále objevuje (např. česky *zavírat*, *vrata*, litevsky *uzverti* „zavřít“), v germánských jazycích nabývá kromě upozorňování na nebezpečí také obecné opatrnosti, obezřetlosti, všímavosti.³ Významová souvislost se dá vysledovat: zakrýváme se před nebezpečím, tím se chráníme. Tím, že někoho upozorníme na nebezpečí (varujeme), tak dotyčného vlastně chráníme (zakrýváme). To, co je zakryté, je totiž chráněné.

S výčtem dalších slov bychom mohli bezpochyby pokračovat mnohem déle a zjištění by byla jistě zajímavá, není to však našim úkolem. Za základě výše uvedeného však opětovně dospíváme k domněnkám vyřčeným v závěru této kapitoly.

2.3 Závěr ke druhé části

Při hledání původních performativů jsme dospěli k následujícímu:

- 1) Pomocná slovesa pro vyjadřování budoucnosti již evidentně ztratila svůj původní význam. Kdysi ho však pravděpodobně v sobě nesla a to je třeba mít na zřeteli při odkrývání složité struktury současného jazyka.
- 2) Zdá se, že prvotní performativy byly nutně spjaty s konkrétními pohybovými úkony nebo rituály, které často zůstaly skryty v etymologii jejich dnešních slov.
- 3) Naši předkové si pravděpodobně záhy začali uvědomovat svou schopnost mluvit a uctívali tuto schopnost jako něco magického, co konkrétní skupinu

¹ O.E. *bannan* "to summon by proclamation," a sense surviving only in *banns* of marriage (1198; spelling with double *-n-* attested from 1549), which also is partly from O.Fr. *ban* "public proclamation," from Frank. **ban*, cognate of the O.E. word. Main modern sense of "prohibit" is from O.N. *banna* "curse, prohibit," and probably in part from O.Fr. *ban*, which also meant "outlawry, banishment." O.E., Frank. and O.N. words all are from P.Gmc. **bannan* "proclaim, command, forbid" (cf. O.H.G. *bannan* "to command or forbid under threat of punishment," Ger. *bannen* "banish, expel, curse"), from PIE base **bha-* "to speak" (cf. O.Ir. *bann* "law," from the same root). Sense evolved from "speak" to "proclaim a threat" to "curse". Dostupné online z: <http://www.etymonline.com/>

² O.E. *bletsian*, *bledsian*, Northumbrian *bloedsian* "to consecrate, make holy," from P.Gmc. **blothisojan* "mark with blood," from **blotham* "blood". Originally a blood sprinkling on pagan altars. Ibid.

³ O.E. *warnian* "to give notice of impending danger," also intrans., "to take heed," from W.Gmc. **warnojanan* (cf. O.N. *varna* "to admonish," O.H.G. *warnon* "to take heed," Ger. *warnen* "to warn"); related to O.E. *wær* "aware, cautious". O.E. *wær* "prudent, aware, alert, wary," from P.Gmc. **waraz* (cf. O.N. *varr* "attentive," Goth. *wars* "cautious," O.S. *giwar*, M.Du. *gheware*, O.H.G. *giwar*, Ger. *gewahr* "aware"), from PIE base **wer-* "to cover". Ibid.

jedinců odlišuje nejen od jedinců patřících do jiného kmene (a mluvících jiným jazykem), ale možná i jako něco, co je dáno výlučně člověku a ne jiným tvorům. (Je zcela nepochybné, že člověk v dávnověku vnímal svou sounáležitost s přírodou mnohem intenzivněji a hlouběji než dnes.) Slovo tudíž nabývalo v některých specifických kontextech a situacích magického významu. Schopnost řeči a jazyk, které jsou tak mocné a fascinující dodnes (kdyby tomu tak nebylo, nevznikly by ostatně ani žádné práce zabývající se jazykem, natož pak jeho filozofií), měly stejnou sílu i na úsvitu lidských dějin. Toto je třeba mít stále na zřeteli.

Samotné uvědomování si aktu promluvy v abstraktním smyslu, tj. existence pojmenování slova *mluvit*, svědčí pro velmi vyvinutou schopnost myšlení v abstraktní rovině.

References

- AUSTIN, J. L. 2000. Jak udelat něco slovy. Praha: Filosofia. ISBN 80-7007-133-8.
- BACH, K. 1975. Performatives Are Statements Too. *Philosophical Studies* 28, pp. 229-236. ISSN 0031-8116
- BACH, K. – HARNISH R. M. 1992. How Performatives Really Work: a Reply to Searle. *Linguistics and Philosophy* 15, pp. 93-110. ISSN 0165-0157
- COHEN P. R. – LEVESQUE H. J. 1990. Performatives in a rationally based speech act theory. In: *Proceedings of the 28th annual meeting on Association for Computational Linguistics*, pp. 79-88. ISBN not found.
- FLUSSER, V. 2005. Jazyk a skutečnost. Praha: Triáda. ISBN: 80-86138-54-2
- GINET, C. 1979. Performativity. *Linguistics and Philosophy* 3, pp. 245-265. ISSN 0165-0157
- GREWENDORF, G. 2002. How Performatives Don't Work. In: *Speech Acts, Mind, and Social Reality*. Springer Netherlands, pp. 25-39. ISBN 978-1-4020-0853-5
- HEDENIUS, I. 1963. Performatives. *Theoria* 29, pp. 115-136. ISSN 0495-4548
- HOLUB, J. – KOPECNY, F. 1978. *Stručný etymologický slovník jazyka českého*. Praha: SPN. ISBN 80-04-23715-0
- HOLTGRAVES, T. 2005. The production and perception of implicit performatives. *Journal of Pragmatics*, Vol. 37, I. 12, pp. 2024-2043. ISSN 0378-2166
- KOHNEN, T. 2000. Explicit performatives in Old English: A corpus-based study of directives. *Journal of Historical Pragmatics*, Vol. 1, N. 2, pp. 301-321. ISSN 1566-5852
- JARY M. 2007. Are explicit performatives assertions? *Linguistics and Philosophy* 30, pp. 207-234. ISSN 0165-0157
- JOHANSSON, I. 2003. Performatives and Antiperformatives. *Linguistics and Philosophy* 26, pp. 661-702. ISSN 0165-0157
- MARVAN, T. 2000. Skutečnost, která muze být chaosem. (Recenze). [online]: <http://www.aluze.cz/2000_03/austin.php>.
- McCAUGHLEY, J. D. 1979. Remarks on the Lexicography of Performative Verbs. In: *Adverbs, Vowels, and Other Objects of Wonder*. Chicago and London: University of Chicago Press, pp. 161-173. ISBN 978-0226556154
- ONLINE Etymology Dictionary: [online]: <<http://www.etymonline.com>>.
- OSTLER, N. 2007. Rise slova. Praha: BB/art. ISBN 978-80-7381-152-5
- RECANATI, F. 1980. Some Remarks on Explicit Performatives, Indirect Speech Acts, Locutionary Meaning and Truth-value. In: J. R. Searle - F. Kiefer – M. Bierwisch. Dordrecht, *Speech Act Theory and Pragmatics*. D. Reidel Publishing Company. ISBN 978-90-277-1045-1
- SADOCK, J. 1974. *Toward a Linguistic Theory of Speech Acts*. New York: Academic Press. ISBN 978-0126143508

- SEARLE, J. R. 1989. How Performatives Work. *Linguistics and Philosophy* 12, pp. 535-558. ISSN 0165-0157
- SWEETSER, E. E. 1990. From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0521424424
- URMSON, J. 1977. Performative Utterances. *Midwest Studies in Philosophy* 2, pp. 120-127. ISSN not found.
- WARNOCK, G. J. 1973. Some Types of Performative Utterance. In: I. Berlin et al., *Essays on J. L. Austin*. Clarendon Press, Oxford, pp. 69-89. ISBN 9780198243809

Words: 7834

Characters: 53 667 (29,82 standard pages)

*Dr. Zuzana Krinková, PhD
Institute of Romance Studies
Charles University in Prague
Faculty of Arts
Nám. J. Palacha 2
11638 Praha 1
Czech Republic
zuceng@gmail.com*